

- ¹⁰⁴ Курляк І.Є. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.). Історико-педагогічний аспект. – Тернопіль, 2000. – С.89.
- ¹⁰⁵ ЦДІАК України. – Ф.363. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.61 зв.
- ¹⁰⁶ Курляк І.Є. Указ. праця. – С.90.
- ¹⁰⁷ Грушевський М. Справа українсько-руського університету у Львові. – Л., 1899. – С.4.
- ¹⁰⁸ Мудрий В. Змагання за українські університети в Галичині. – Л.; Нью-Йорк, 1999. – С.42.
- ¹⁰⁹ Львівський ордену Леніна державний університет імені Івана Франка. – С.19.
- ¹¹⁰ Чернівецький державний університет. – Л., 1975. – С.10.
- ¹¹¹ Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича: Імена славетних сучасників. – К, 2005. – С.16.

The article based on the researching of various sources, documentary editions, historical and contemporary historical-pedagogical works, disclose common features and peculiarities of teaching staff training in classical Ukrainian universities in imperial's day. In particular, it is made the formation of theoretical and organize-practical bases of higher pedagogical Ukrainian education in the 19th – early 20th century clean, generalized the nature and defined the chronological limits of the formation leading and development trends of university teacher education in imperial times.

М.А.Ковальчук*

ВІДНОСИНИ РУМУНІЇ З УРЯДОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ В 1919 р.

На підставі архівних документів і спогадів досліджено відносини між Румунією й УНР у 1919 р., розглянуто спроби військової співпраці двох країн, проаналізовано ставлення Бухареста до «українського питання».

Українсько-румунські відносини в 1917–1921 рр. не знайшли належного висвітлення у вітчизняній історіографії. В історичній літературі здебільшого трапляються лише узагальнюючі дані про контакти обох країн, що мали місце за доби Центральної Ради та гетьманату П.Скоропадського¹. Натомість період 1919–1920 рр. залишається майже недослідженою сторінкою в історії українсько-румунських відносин. УНР у той час довелося шукати визнання на міжнародній арені й вести збройну боротьбу з агресією радянської Росії. Румунія вже через своє географічне розташування була надзвичайно зацікавлена в ефективній протидії поширенню більшовизму. В історії міжнародних відносин наявність спільного ворога часто підштовхувала різні держави до співпраці. Тож не дивно, що багатьом сучасникам у 1919 р. такий шлях розвитку відносин між Україною і Румунією здавався цілком закономірним.

Становище цієї придунайської країни із завершенням у листопаді 1918 р. Першої світової війни було надзвичайно скрутним. Після двох років окупації території була спустошена. Під час відступу німецькі війська вивозили з Румунії все цінне майно – від промислового устаткування до продуктів харчування². Фінанси країни взагалі перебували в катастрофічному стані – золотий запас її ще у 1916 р. було вивезено до Росії, де його згодом привлас-

* Ковальчук Михайло Анатолійович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАНУ.

нили більшовики. Скарбниця була порожньою, а видатки зростали. Збитки, завдані королівству війною, становили близько 17,7 млрд золотих лей (національне багатство на 1914 р. оцінювалося у 36 млрд лей). Більша частина населення перебувала на межі бідності, потерпаючи від голоду й хвороб, котрі забрали тисячі людських життів. «Вранці на другий день з вікон побачив я ту Румунію, яку тільки що покинула армія Макензена. Боже! Який вигляд: цілковита руїна. На протязі сотень верстов ні одної цілої станції, скрізь все знищено і зрівняно майже з землею», – згадував український дипломат О.Шульгин про повсюдний стан цієї країни³.

Важке економічне становище Румунії супроводжувалося політичною кризою. Король Фердинанд I та уряди, що стрімко змінювалися наприкінці 1918 р. – на початку 1919 р., прагнули шляхом соціально-економічних реформ полегшити становище населення й не допустити поширення у країні більшовизму. У зовнішньополітичній царині румунська влада активно вдавалася до політики територіальної експансії. Так, ще на початку 1918 р. її війська окупували Бессарабію. Після завершення світової війни королівство приєднало до своїх теренів Трансільванію, Банат і Південну Добруджу, а також українську Буковину. Оскільки в усіх цих регіонах проживали не лише румуни, а й представники інших національностей, загарбання часто призводило до загострення міжнаціональної ворожнечі. Особливо напруженим було становище в Бессарабії та Буковині, де румунське населення становило меншість. У січні 1919 р. українці й молдаване Хотинського повіту Бессарабії підняли збройне повстання, яке Бухаресту вдалося придушити лише шляхом кривавих репресій⁴. Близько 4 тис. повстанців і 50 тис. біженців були змушені шукати притулку в УНР.

Виникнення незалежної української держави викликало неоднозначну реакцію у Румунії. Провідні держави Антанти не визнали нашу країну, зробивши ставку на відродження «великої Росії». Однак румунські лідери були об'єктивно зацікавлені в існуванні України як бар'єра між їх державою та радянською Росією. Як згадував О.Шульгин, лідер ліберальної партії Я.Братіану, що очолив уряд наприкінці 1918 р., співчував боротьбі українського народу за незалежність⁵. Водночас чимало румунських політиків висловлювали сумнів у життєздатності української держави, указуючи на низький рівень національної свідомості її населення. Крім того, правлячі кола Румунії побоювалися, що офіційний Київ вимагатиме повернення Буковини й Бессарабії. Саме загроза територіальних суперечок, а також невизнання України державами Антанти перешкоджали встановленню дипломатичних відносин між Бухарестом та Києвом.

Українська Народна Республіка, опинившись наприкінці 1918 р. в міжнародній ізоляції перед обличчям більшовицької агресії, не прагнула загострювати відносини із сусідами. До Румунії було відправлено надзвичайну дипломатичну місію на чолі з Ю.Гасенком⁶. Уряд УНР навіть утримувався від надання військової допомоги бессарабським повстанцям у січні 1919 р., призначивши слідство над тими представниками української адміністрації, котрі з власної ініціативи підтримували зв'язки з організаторами повстання. Для розслідування нещодавніх подій на румунсько-українському кордоні та покарання винних у прикордонних заворушеннях було створено міжвідомчу комісію на чолі з колишнім міністром закордонних справ Д.Дорошенком⁷. Така реакція офіційного Києва справила позитивне враження на Бухарест. «Від імені румунського командування даю рішучі гарантії, що в разі виникнення будь-яких конфліктів на кордонах України і Румунії жодних заходів вжито не буде без попереднього повідомлення комісії під головуванням ко-

лишнього міністра пана Д.І.Дорошенка», – повідомляв 5 лютого 1919 р. подільського губернського комісара Директорії Г.Степуру командувач румунських військ хотинського сектора⁸.

Королівський уряд був поінформований про безуспішні спроби української армії на початку 1919 р. зупинити просування червоних військ. Швидка втрата Лівобережної й частини Південної України, поширення серед населення симпатій до комуністичних гасел справляли враження щодо політичної та військової слабкості Директорії. «В розмові з румунами виявилось, що вони майже не відрізняють нас від большевиків, – згадував Д.Дорошенко. – На їх погляд, наші військові частини то були просто “большевицькі банди”, наше населення, то все самі большевики, а крім того, вони були певні, що скоро сюди на Поділля прийдуть справжні московські большевики»⁹.

Наближення червоних військ до румунського кордону викликало серйозне занепокоєння у Бухаресті. Державне і військове керівництво країни розуміло, що більшовицька Росія не зупиниться перед відкритим вторгненням, аби лише прокласти шлях «світової революції» до Європи. Ці побоювання були аж ніяк не безпідставними. Уже 14 березня 1919 р. командувач Українського фронту В.Антонов-Овсієнко віддав наказ своїм військам вийти до Дністра й готуватися до удару на Бессарабію¹⁰. 19 березня він розпорядився готувати частини для наступу на Кишинів, Бендери й Тирасполь¹¹. Більшовицьке командування прагнуло якомога швидше ввести свої війська до Бессарабії, зламавши опір сил Директорії у Південній Україні. Після того, як 21 березня було проголошено радянську владу в Угорщині, стало зрозуміло, що червоні за всяку ціну намагатимуться саме через Румунію прорватися на допомогу мадярській революції. Здавалося, їм ще міг перешкодити французький експедиційний корпус, що займав чорноморське узбережжя України, але на початку квітня 1919 р. було оголошено про його евакуацію¹². Війська УНР у Південній Україні більшовики на той час уже відрізали від основних українських сил. Щоб уникнути оточення, 10-тисячне південне угруповання армії Директорії (Запорізький корпус, Південно-східна група та Південна група військ Східного фронту) було змушене відступати до румунського кордону й фактично вже не могло стримати просування червоних.

Оточені українські війська відтягувалися до Бессарабії, щоби звідти дістатися до Галичини та з'єднатися з основними силами армії УНР. 4 квітня командування Південно-східної групи відправило до Кишинева делегацію на чолі з командиром 8-го коша генералом В.Зелінським для відповідних переговорів із румунським командуванням¹³. 7 квітня вона прибула до Кишинева, звідки її голова звернувся до офіційного Бухареста з проханням зарадити катастрофічному становищу українських військ: «Оскільки Південна українська армія відрізана від Північної армії і від свого уряду, який, за чутками, знаходиться у Станіславові, то я уповноважений прохати румунський уряд про перепуск Південної армії з її матеріалами та запасами через терен Румунії до Галичини на приєднання до Північної української армії для боротьби проти большевиків на тому фронті»¹⁴.

Однак Бухарест зволікав із відповіддю. Посилаючись на відсутність повноважень для ведення переговорів, представники штабу 5-го румунського корпусу у Кишиневі повідомили вище командування про прохання українців, після чого запропонували делегації В.Зелінського повернутися до Тирасполя¹⁵. Водночас окремі військові частини Директорії, що з власної ініціативи намагалися перейти до Бессарабії, румуни роззброювали й повертали в Україну¹⁶.

Кільце оточення довкола військ південного угруповання армії УНР із кожним днем стискалося, але королівський уряд не поспішав пропустити їх до Галичини. Передусім він не знав, чого чекати від деморалізованих українських підрозділів, адже саме напередодні було отримано відомості про те, що частина командного складу співчуває більшовикам і готова перейти на їх бік. Подібні випадки, справді, мали місце, а командир Запорізького корпусу отаман О.Волох наприкінці березня навіть проголосив універсал про визнання радянської влади¹⁷. Лише на початку квітня 1919 р. українському командуванню вдалося опанувати ситуацію та нейтралізувати прибічників більшовицької орієнтації. Крім цього, Бухарест побоювався, що пересування українських військ Бессарабією супроводжуватиметься новою хвилею анти-румунських заворушень серед місцевого населення. Саме з цієї причини у вступі до Бессарабії вже було відмовлено російсько-білогвардійській Одеській бригаді генерала Н.Тимановського, що також рятувалася від більшовицького наступу (безперешкодно відступити з Одеси до Бессарабії змогли лише французькі частини й польська дивізія генерала Л.Желіговського)¹⁸. Нарешті, королівський уряд зовсім не бажав, пропускаючи українські війська до Галичини, погіршити відносини з Польщею, що саме вела війну з УНР за західноукраїнські землі.

Виходячи з цих міркувань, 8 квітня Бухарест повідомив командування південного угруповання армії УНР, що, «незважаючи на все бажання», може пропустити до Галичини лише ешелони з військовим і господарським майном¹⁹. Така відповідь не могла задовольнити українську сторону, адже на той час її війська під натиском більшовиків відступили до району Роздільна – Тирасполь та відходити далі просто не було куди. «Чи пропустить румунський уряд доручені мені війська на західний берег Дністра у випадку неможливості триматися на займаємих нами позиціях і, як пропустить, то на яких умовах, чи як співника для боротьби з загальним ворогом – більшовиками, який може захищати участок Дністра, чи на яких других?» – такий запит 9 квітня 1919 р. направив до румунського командування командувач південного угруповання армії Директорії підполковник В.Змієнко²⁰. У відповідь 11 квітня полковник Флореску від імені командування 5-го корпусу повідомив генерала В.Зелінського про те, що «ваші потяги можуть проїхати у нас в Румунії, але тільки ті, котрі не потрібні вам задля ваших операцій»²¹. Це означало дозвіл евакуювати до Бессарабії лише військове й господарське майно. «Умови евакуації, запропоновані румунським урядом [...], можуть бути прийняті лише в тому випадку, якщо румунський уряд дасть точну і чітку відповідь, як він вчинить з військами української армії, якщо б останні під натиском ворога змушені були б відходити до Бендер», – телеграфував до цього міста В.Змієнко²².

12 квітня він знову звернувся до офіційного Бухареста з проханням пропустити українські війська через Бессарабію до Галичини. «Якщо зі стратегічних міркувань визнано буде необхідним вести боротьбу з більшовиками на правому березі Дністра, то війська української армії готові зайняти й обороняти будь-який сектор фронту поруч з військами Румунії і взагалі Антанти, – зазначав при цьому В.Змієнко. – Якщо з політичних міркувань румунський уряд знайде неможливим боротьбу українських військ поруч з румунськими на лінії Дністра, то пропонується, зважаючи на важке становище як у стратегічному, так і в політичному і моральному відношеннях, перекинути південну українську армію, не порушуючи її боєздатності, з району Тирасполя до району Кам'янця-Подільського для подальшої боротьби армії з більшовиками на терені України»²³. Проте вже

13 квітня начальник генерального штабу збройних сил Румунії генерал К.Презан повідомив, що «перепуск українських військ по румунській території не схвалюється»²⁴.

До Кишинева, за розпорядженням В.Змієнка, виїхала нова українська делегація на чолі з полковником Є.Мешковським²⁵. Водночас у Тирасполі делегація генерала В.Зелінського продовжувала вести переговори зі штабом 5-го румунського корпусу. Становище на фронті невпинно погіршувалося. «Командувач фронту пропонує Вам екстрено вжити заходів для початку евакуації, оскільки ворог на хвості наших військ», – телеграфував 14 квітня В.Зелінському генерал-квартирмейстер штабу Східного фронту полковник О.Завадський²⁶. Того ж самого дня В.Зелінський знову запропонував румунському командуванню пропустити українські частини до Кам'янця-Подільського²⁷. Цього разу серйозність становища, очевидно, вплинула й на румунів. Головнокомандувач антантівських військ на Балканах та верховний комісар Франції на Півдні Росії генерал Л. Франше д'Еспере, що був головним представником військового командування Антанти в Румунії, також вказав Бухаресту на неможливість залишити українські війська на повне знищення більшовиками. 14 квітня генерал К.Презан телеграфував командувачеві тигінського сектора генералові К.Шербеску про згоду на пропозицію В.Зелінського. Відступ українських військ до Бессарабії мав бути здійснений за умов їх цілковитого роззброєння й пересування лише залізничним транспортом і під румунською охороною. Пересилаючи ці умови командуванню Південного угруповання армії УНР, В.Зелінський зазначав: «Зі свого боку, ці умови я вважаю прийнятними, зважаючи на становище армії, що ускладнилося внаслідок сьогодинського обходу нашого лівого крила з боку с. Плоске до Дністра. [...] Крім того, вважаю вимушеним погодитися на запропоновані умови, щоб отримати можливість почати негайно транспортування скупчених на лінії Кучурган – Тирасполь численних наших потягів із майном»²⁸.

Перебуваючи у безвиході, українське командування погодилося на запропоновані умови. Пізно ввечері 14 квітня генерал В.Зелінський письмово повідомив румунського коменданта сектора Тигіна (нині – Бендери) генерала К.Шербеску про згоду. «При цьому звертаюся до Вас і до командира 5-го корпусу з наполегливим проханням розпочати негайну евакуацію потягів із майном, не затримуючи їх у Бендерах для точної реєстрації, з огляду на натиск ворога на фронті, – писав В.Зелінський, – а також допомогти нам у забезпеченні дровами паротягів та фуражем коней, дозволивши закупівлю таких у межах Румунії»²⁹. 15 квітня полковник Є.Мешковський також поставив свій підпис під угодою, укладеною генералом із румунським командуванням³⁰.

Перехід українських військ до Бессарабії планувалося здійснити, форсувавши Дністер в околицях Бендер. Однак румунська влада продовжувала зволікати. Лише 16 квітня, коли всі війська південної групи армії УНР скупчилися в районі Тирасполь – Бендери, було дозволено розпочати переправу³¹. Евакуація українських частин проходила у супроводі запеклих боїв із червоними, які вже ввечері 16 квітня атакували позиції під Тирасполем, намагаючись не допустити відступу військ Директорії до Бессарабії. Протягом 16–17 квітня Запорізький корпус, Південно-східна група і частини південної групи Східного фронту армії УНР успішно здійснили відступ. Кілька десятків господарських та санітарних ешелонів, що їх не встигли переправити, довелося спалити³². Міст через Дністер відразу ж після завершення евакуації було висаджено в повітря.

Давши дозвіл на вступ українських військ на свою територію, румунська влада не виключала можливості використання їх для відбиття можливого наступу більшовиків на Бессарабію. Загроза вторгнення червоних примусила військове командування країни зосередити тут значну частину своїх сил. Водночас Румунії довелося, на вимогу Вищої ради Антанти, узяти участь у союзницькій інтервенції в радянську Угорщину – з 16 квітня і до кінця місяця її війська просунулися до р. Тиса. Більшовики тим часом продовжували посилено готуватися до вторгнення, стягуючи війська до румунського кордону на бессарабській ділянці³³. Тож з огляду на загрозливу ситуацію у цьому районі просування в глибоку угорської території довелося призупинити. Однак на початку травня 1919 р., коли підготовку до нападу вже було практично завершено, частини отамана Н.Григор'єва у тилу червоних, на Херсонщині, підняли масштабне антибільшовицьке повстання, зірвавши тим самим усі наступальні плани.

За домовленістю з румунською владою, війська південної групи армії УНР відразу ж після їх вступу на терен Бессарабії було роззброєно³⁴. У Кишиневі діяла створена за наказом українського командування місія полковника Годила-Годлевського, що здійснювала передачу румунам військового майна³⁵. Зброя і спорядження перевозилися у закритих вагонах. Українським воякам було заборонено під час переїзду залишати ешелони, охорону яких здійснювала румунська варта. Бухарест зобов'язався впродовж тижня доставити українські частини до Галичини. Однак пересування військ Директорії через Бессарабію до Галичини викликало дипломатичний демарш із боку Польщі. Наприкінці квітня 1919 р. голова військової місії II Речіпосполитої у Бухаресті генерал С.Ламезан передав румунському урядові протест проти транспортування армії УНР в Галичину, де саме тривала українсько-польська війна³⁶. Усіляко намагаючись уникнути можливих дипломатичних ускладнень, начальник румунського генштабу генерал К.Презан навіть заявив про намір інтернувати південну групу військ Директорії. Українських представників румунське командування попередило, що зброю та спорядження після переходу армії УНР до Галичини їм повернуто не буде. Марними були спроби української сторони переконати королівський уряд, що частини південного угруповання військ Директорії не використовуватимуться для боротьби з поляками у Галичині. Голова уряду УНР Б.Мартос був змушений навіть письмово засвідчити, що ці війська після повернення в Україну діятимуть проти червоних. Начальник штабу Східного фронту полковник Є.Мешковський виїхав до Бухареста, щоб особисто протидіяти відповідним польським заходам³⁷. 29 квітня він направив заяву на ім'я військового аташе II Речіпосполитої в Румунії, гарантуючи, що частини південної групи армії Директорії «в жодному разі не буде використано для боротьби з поляками на жодному з фронтів, [вони] будуть спрямовані для боротьби виключно з більшовиками»³⁸. Але всі попередні домовленості Бухарест в односторонньому порядку порушив.

Румуни, посиляючись на те, що формально термін повернення зброї в угоді не обумовлювався, під загрозою сили конфіскували ешелони з озброєнням та військовим спорядженням. Таким чином було захоплено 90 локомотивів, 3 тис. вагонів, 4 санітарних та 1 інженерний потяг із майстернею, а також потяг, спеціально пристосований для авіазагону (54 вагони з локомотивом), 2 радіостанції, 10 аеропланів, 4298 коней, 120 гармат, 200 кулеметів, 12 тис. рушниць, 300 револьверів, 56 автомобілів, 12 тис. гарматних снарядів, 2 млн рушничних набоїв³⁹. Крім цього, румуни відібрали також запаси господарського майна та продовольства. Проте навіть після

цього серед українського вояцтва продовжували поширюватися чутки про можливе інтернування в Румунії на вимогу Польщі. «Не знаю, з якою метою розпускаються усілякі чутки про те, що нас збираються інтернувати. Ці чутки з'являються ледь не кожного дня і викликають хвилювання в наших військах, які посилюються ще й завдяки цілковитій відсутності зв'язку», – повідомляв В.Змієнко командуванню 5-го румунського корпусу⁴⁰. Однак Бухарест усерйоз не розглядав можливість інтернування українських військ. На нові протести польських представників королівський уряд відповів, що підтримує добросусідські відносини з II Річчюпосполитою, але прагне встановити такі також і з УНР, що веде війну проти більшовицької Росії⁴¹.

Наприкінці квітня 1919 р. частини південного угруповання військ УНР почали прибувати залізницею на станцію Заліщики у Галичині. Звідси вони через Тернопіль похідним порядком прямували у напрямку волинського Радзивилов (нині – Радивилів), де перебували Директорія, уряд і військове керівництво УНР. Уже в перших числах травня основні сили Запорізького корпусу й рештки Східної та Південно-східної груп прибули у розпорядження українського командування⁴². «Поволі почали прибувати частини Запорозького корпусу, – згадував головний державний інспектор армії УНР полковник В.Кедровський. – Люде мали вигляд страшенно стомлених, обідраних, але всі були бадьорі й горіли запалом скорше одержати зброю та стати знову до бою з більшовиками. Декому, але дуже небагатьом, пощастило привезти із собою зброю й навіть скоростріли в розібранім стані, які їм пощастило заховати від румунських грабіжників»⁴³. На урочистому параді у Тернополі значна частина вояків Запорізького корпусу, як згадував очевидець, не мала обмундирування і нормального взуття⁴⁴. Частини потерпали й від гострого браку коней, господарського та санітарного майна, запасів продовольства тощо. «Відход на територію України через Румунію знищив і останні, які тільки були, обози, позаяк майже все було відібрано румунами», – доповідав командуванню командир Запорізького корпусу полковник І.Дубовий⁴⁵.

Для переговорів із румунською владою про повернення військового майна було створено спеціальну місію на чолі з генералом В.Зелінським⁴⁶. Як згадував головний державний інспектор армії УНР В.Кедровський, призначення голови місії відбулося не без складностей, оскільки проти В.Зелінського було висунуто серйозні звинувачення в господарсько-фінансових зловживаннях військовим майном під час перебування військ у Бессарабії⁴⁷. Однак 23 травня 1919 р. голова Директорії, головний отаман військ УНР С.Петлюра підписав уповноваження В.Зелінському як голові військової місії, призначеної «з метою повернення всього майна, зброї, технічних матеріалів, залізничних составів і іншого, яке залишилось на території Румунії»⁴⁸.

До прибуття місії генерала В.Зелінського для переговорів у Бухаресті залишався полковник Є.Мешковський. За підтримки голови української торговельної місії в Румунії А.Стрижевського він активно протестував проти захоплення військового майна УНР. Посли США й Франції у цій країні, виходячи з інтересів антибільшовицької боротьби, також зверталися до уряду Я.Братіану з проханням повернути відібране українське військове майно. Під впливом цих звернень румунські урядові кола ухвалили рішення видати частинам армії УНР зброю та майно, щойно останній їх ешелон залишить румунську територію. Начальник артилерії збройних сил Румунії генерал Е.Григореску виїхав у Бессарабію, щоб особисто простежити за процедурою повернення⁴⁹.

Однак досягнуте у цій справі порозуміння перекреслили події кінця травня 1919 р. На той час червоні, здолавши опір армії УНР на Поділлі й

Волині, вийшли до кордонів Галичини, уже майже зайнятої польськими військами. Перед загрозою більшовицького наступу II Річпосполита звернулася до Румунії з пропозицією про встановлення спільного антибільшовицького фронту. 24 травня румунські війська (8-ма піша і 1-ша кінна дивізії) окупували район Галицького Покуття, просунувшись назустріч польським частинам⁵⁰. Ця операція стала ударом у тил Української галицької армії, що ледь стримувала поляків. Крім цього, румунське командування перекинуло до Галичини польську стрілецьку дивізію генерала Л.Желіговського, котра відступила з Одеси у складі союзницьких військ. Діставшись Галича, вона ще встигла взяти участь в останніх боях польських військ із частинами УГА⁵¹.

Дипломатичний представник Директорії у Бухаресті Ю.Гасенко, обурений румунською агресією проти ЗУНР, із власної ініціативи вирішив протестувати проти таких дій. Даремно полковник Є.Мешковський і А.Стрижевський прохали його не загострювати відносин з урядом цієї країни хоча б до повернення багатомільйонного українського військового майна. Однак Ю.Гасенко був неохочий у своєму рішенні та навіть заборонив Є.Мешковському залишатися на території Румунії⁵², після чого останній був змушений терміново повернутися в Україну, а Ю.Гасенко оголосив про розрив дипломатичних відносин УНР із Румунією та виїхав до Швейцарії.

Демарш Ю.Гасенка унеможливив повернення українського військового майна. Під приводом польських протестів і відсутності конкретної дати повернення зброї румунська влада затримала справу «до остаточного з'ясування». Не допомогли й численні звернення генерала В.Зелінського та новопризначеної дипломатичної місії УНР на чолі з К.Мацієвичем. «А поверх сотні самих паротягів, величезна кількість вагонів, навантажених різним військовим добром, бронепотяги, радіостанції, похідні майстерні, автомобільний парк, польові друкарні, великі запаси “українського золота” – цукру, склади гарматного, інженерного, санітарного майна, а головне – велика кількість набоїв, бомб, зброї, амуніції й т.д. і т.д. – усе це залишилося в Румунії, – згадував сучасник тих подій. – Пізніше наша ліквідаційна комісія, що була покликана для передачі цього майна румунам, вернулася до своїх частин із порожніми руками»⁵³.

Втрата значних запасів військового майна суттєво ослабила боєздатність військ Директорії, що після повернення з Бессарабії були спрямовані на українсько-більшовицький фронт. Проте керівництво УНР на чолі із С.Петлюрою, навіть за тих умов, не прагнуло до загострення відносин із Бухарестом. Головний отаман зважав на можливість співпраці з цією країною у боротьбі проти російських більшовиків, хоча й не переоцінював подібних перспектив⁵⁴. «Відношення румун до Наддніпрянської України найліпше, і тільки наша вина, що ми не зуміли це використати», – доповідав полковник Є.Мешковський уже після повернення з Бухареста⁵⁵. 26 червня 1919 р. С.Петлюра особисто звернувся до румунської сторони з проханням повернути відібрану в українських частин зброю та спорядження. «Маючи на увазі, що дальніші операції можуть бути успішні лише по задоволенню самих необхідних потреб армії в амуніції і зброї, а, з другого боку, гадаючи, що румунське командування, яке також провадить боротьбу з більшовиками, заінтересоване в успіху операцій української армії, я звертаюсь до головного румунського командування з проханням якомога скоріше задовольнити потреби у зброї й амуніції української армії, надсилаючи при цьому відповідних моїх уповноважених, що мають негайно і конкретно перевести у життя цю справу, – ішлося у зверненні. – Я маю глибоку віру, що позитивне вирішення цієї справи з боку румунського головного командування буде по-

чатком самих приязних і дружніх відносин обох сусідніх держав – України і Румунії»⁵⁶.

До речі, саме полковника Є.Мешковського було спершу призначено українським військовим аташе в Румунії. Він саме чекав у Могилеві-Подільському на дозвіл перетнути кордон, коли одержав телеграму зі ставки про нове своє призначення – начальником штабу Волинської групи армії Директорії⁵⁷. Відтак військовим представником УНР у Бухаресті став генерал С.Дельвіг.

Улітку 1919 р. уряд Я.Братіану не відкидав можливості співпраці з Україною. 31 липня представник Директорії у Швейцарії барон М.Василько повідомляв, що румунський посол у Берні Пакліану під час приватної зустрічі запевнив, що його країна готова відстоювати інтереси УНР перед державами Антанти, але у випадку, якщо український уряд відмовиться від Бессарабії та Буковини⁵⁸. Румунська влада також демонструвала готовність підтримати війська Директорії у боротьбі проти більшовиків. Як згадував командир 3-ї дивізії О.Удовиченко, під час просування його військ вздовж Дністра представники розташованих на кордоні румунських частин «просили повідомляти їх про наш рух і обіцяли підтримати в разі потреби кулеметним вогнем»⁵⁹. 6 серпня до Кам'янця-Подільського – тимчасової столиці УНР – прибув начальник канцелярії військового міністра Румунії полковник Вінтеш, який мав доручення розпочати переговори про налагодження дружніх відносин між країнами. 7 серпня його прийняв головний отаман С.Петлюра⁶⁰.

Голові торговельної місії Директорії в Румунії А.Стрижевському вдалося заручитися підтримкою окремих представників фінансових кіл у Бухаресті, унаслідок чого у серпні 1919 р. до України було відправлено партії зброї й спорядження⁶¹. Так, 30 серпня з Румунії прибув спеціальний транспорт (300 тис. рушничних набоїв, 600 гарматних снарядів). 19 вересня надійшло ще 600 тис. набоїв і 2,6 тис. снарядів для гармат⁶². Але спроби українського керівництва налагодити постійне надходження військового й санітарного майна з цієї країни залишилися безрезультатними. Уряд Румунії співчував антибільшовицькій боротьбі УНР, але з огляду на неприйняття державами Антанти незалежності України займав вичікувальну позицію в «українському питанні».

У вересні 1919 р., коли розпочалася українсько-білогвардійська війна, уряд Директорії намагався налагодити співпрацю з державами, котрі не були зацікавлені у відродженні «єдиної та неподільної» Росії. 18 вересня 1919 р. виконувач обов'язків міністра закордонних справ УНР А.Лівицький у циркулярі на адресу українських дипломатичних місій підкреслив необхідність поглиблення контактів із румунськими представництвами⁶³. Уряд цієї країни, побоюючись, що перемога білогвардійців у громадянській війні означатиме повернення Бессарабії до складу Росії, готовий був підтримати Директорію. Невипадково лідер білого руху генерал А.Денікін у той час закидав Румунії підтримку С.Петлюри⁶⁴. «Зараз українська змова вступила в нову фазу, – писав у середині вересня 1919 р. Ф.Родичев, один із провідних діячів російської конституційно-демократичної партії. – Часописи повідомляють про союз Петлюри з Румунією; Румунія отримує Бессарабію – Петлюра їй віддає – і дає Петлюрі зброю проти більшовиків»⁶⁵.

Можливість українсько-румунського порозуміння у цей час припускала й більшовицька агентура. Так, на початку вересня 1919 р. в повідомленні Бюро української преси УСРР ішлося: «Згідно з відомостями з Кам'янця-Подільського, у Петлюри, очевидно, налагодилися дуже дружні відносини з Румунією»⁶⁶. У розвідзведеннях Південного фронту червоних від жовтня 1919 р. також ішлося про ці контакти⁶⁷.

Восени 1919 р. до влади в Бухаресті прийшов правий уряд генерала А.Вайтояну, більше схильний зважати на позицію держав Антанти у визначенні зовнішньополітичного курсу. Однак навіть коли наприкінці вересня 1919 р. Вища рада Антанти проголосила військово-санітарну блокаду УНР, із Румунії до України продовжували надходити незначні партії військового та санітарного майна. Так, 19 жовтня в районі міста Атаки на Дністрі головний отаман С.Петлюра особисто оглядав військове спорядження, обладнання для шпиталів і медикаменти, що надійшли з Румунії. Його зустріли представники Бухареста, у тому числі й посланець військового міністерства майор Ледорх⁶⁸. 21 жовтня з-за Дністра до Кам'янця-Подільського прибув військовий транспорт із боеприпасами (480 тис. рушничних набойів, 1,2 тис. гарматних снарядів)⁶⁹. Проте розширити обсяги поставок не дозволяв нагляд дипломатичних місій держав Антанти в Бухаресті, попереджених про можливість українсько-румунської співпраці російським білогвардійським представником генералом А.Геруа⁷⁰.

Уряд УНР покладав значні надії на спорадичні контакти з Румунією, сподіваючись поступово розширити їх та розірвати кільце торговельної блокади. Із цією метою Директорія навіть готова була забути про анексію Бессарабії, порушення румунами домовленості під час відступу Південної групи української армії та окупацію Покуття. Проте поразка УНР у війні з російськими білогвардійцями в листопаді 1919 р. перекреслила ці сподівання. Характерно, що навіть у тих умовах денікінці продовжували звинувачувати Бухарест у підтримці українського уряду. Так, у середині листопада генерал А.Денікін заявив британському представникові генералові Гольману, що «при існуючому становищі на фронті було б великим полегшенням, якби визначилося ставлення румун та ставлення до Петлюри, оскільки це дало б змогу вивільнити щонайменше тисяч двадцять військ для перекидання на північний фронт, що значно б зараз полегшило становище»⁷¹.

Зазнавши важкої поразки від денікінців, українські війська змушені були відступати на Волинь. Білогвардійське командування припускало, що розбита в боях армія УНР шукатиме притулку на території Румунії. 27 листопада 1919 р. А.Денікін упевнено заявив Гольману, що під ударами російських військ «Петлюра відступає до Бессарабії»⁷². Однак на той час українське керівництво вже остаточно зробило ставку на порозуміння з II Річчю-посполитою. Головний отаман С.Петлюра на початку грудня 1919 р. виїхав до Варшави, щоб визначити умови українсько-польського союзу, а війська Директорії вирушили у Перший зимовий похід.

Отже, Румунія була не лише одним із найближчих сусідів відродженої в 1917–1918 рр. української держави, а й мала спільного з нею противника – радянську Росію. Однак ця обставина не відіграла вирішальної ролі у відносинах між країнами в 1919 р. Для румунського уряду політика територіальних захоплень виявилася більш пріоритетною, ніж налагодження добросусідських відносин з Україною. Водночас, незважаючи на загрозу більшовицького вторгнення, Бухарест утримувався від будь-якої співпраці з УНР з огляду на негативне ставлення держав Антанти до української незалежності, територіальні суперечки з Україною, а також загальну політичну нестабільність режиму Директорії. Спорадичні контакти між УНР та Румунією, що мали місце впродовж всього 1919 р., так і не переросли в налагодження дипломатичних зв'язків чи хоча б у військову співпрацю. Навпаки, привласнення румунами українського військового майна у квітні 1919 р. ослабило війська Директорії, що саме вели кровопролитні бої з більшовиками. Проте потрібно відзначити, що уряд УНР зі свого боку також не докладав значних

зусиль для налагодження контактів із Румунією. Відсутність чіткої стратегії у відносинах із Бухарестом, непрофесіоналізм окремих представників вітчизняної дипломатії значною мірою перешкодили досягненню порозуміння між обома державами для боротьби проти спільного ворога. Але якщо для Румунії в найближчій історичній перспективі це не мало помітних наслідків, то для Директорії стало ще одним важливим чинником її поразки.

¹ Див.: *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // *Хліборобська Україна*. – 1920/1921. – 36.2/4. – С.49–64; *Копиленко М., Копиленко О.* Зовнішня політика Центральної Ради // *Політика і час*. – 1992. – №11/12. – С.68–72; *Проданюк Ф.* Дипломатія держави гетьмана Павла Скоропадського // *Там само*. – 1996. – №5. – С.62–69 та ін.

² *История Румынии*. – Москва, 1950. – С.444.

³ *Шульгин О.* Сторінки споминів (на смерть Яна Братіану) // *Тризуб*. – 1927. – Ч.46 (104). – С.9.

⁴ Див.: *Хотинское восстание: Сб. док. и мат.* – Кишинёв, 1976. – 444 с.

⁵ *Шульгин О.* Указ. праця. – С.9–10.

⁶ Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. 1918–1920: Док. і мат.: У 2 т. – Т.1. – К., 2006. – С.146.

⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3540. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.12; *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – Мюнхен, 1969. – С.418–419.

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф.581. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.1; ЦДАВО України. – Ф.3540. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.13.

⁹ *Дорошенко Д.* Указ. праця. – С.428.

¹⁰ Директивы командования фронтов Красной армии (1917–1922): Сб. док.: В 4 т. – Т.П. – Москва, 1972. – С.183.

¹¹ Директивы Главного командования Красной армии (1917–1920): Сб. док. – Москва, 1969. – С.214.

¹² *Антонов-Овсеенко В.* Записки о гражданской войне. – Т.3. – Москва, 1932. – С.245; *Деникин А.* Очерки русской смуты. – Т.4/5: Вооружённые силы Юга России. – Москва, 2005. – С.415.

¹³ ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2653. – Арк.66; Ф.581. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.3; ЦДАВО України. – Ф.2439. – Оп.1. – Спр.2а. – Арк.102; Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.1.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.2а. – Арк.2.

¹⁵ Там само. – Ф.2192. – Оп.2. – Спр.18. – Арк.3 д.

¹⁶ ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2653. – Арк.61зв. – 62.

¹⁷ Див.: *Ковальчук М.* Поразка й відступ південного угруповання армії УНР до Румунії навесні 1919 р. // *Військово-історичний альманах*. – 2008. – Ч.1 (16). – С.15–37.

¹⁸ *Клавинг В.* Гражданская война в России: белые армии. – Москва; Санкт-Петербург, 2003. – С.130; *Деникин А.* Указ. соч. – С.416; *Kawalec T.* Historia IV-ej Dywizji Strzelców generała Żeligowskiego w zarysie. – Wilno; Kraków; Łódź, 1921. – S.20–23.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.2–3.

²⁰ Там само. – Арк.4; Спр.3. – Арк.1, 5.

²¹ Там само. – Спр.19. – Арк.10зв.

²² Там само. – Арк.24; Ф.1078. – Оп.5. – Спр.5. – Арк.7.

²³ Там само. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.11; Спр.2а. – Арк.4.

²⁴ Там само. – Арк.23.

²⁵ Там само. – Арк.25; *Прокопович Є.* Життєпис генерала Є.Мешковського // *Героїчний бій під Чорним Островом*. – Торонто, 1961. – С.22.

²⁶ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.2а. – Арк.8.

²⁷ Там само. – Арк.5.

²⁸ Там само. – Арк.9.

²⁹ Там само. – Арк.12.

³⁰ Там само. – Спр.19. – Арк.41зв.

- ³¹ ЦДІАЛ України. – Ф.309. – Оп.1. – Спр.2653. – Арк.67 зв. – 68.
- ³² Там само. – Арк.68 зв.; *Криловецький І.* Мої спогади з часів збройної визвольної боротьби // За державність. – 36.10. – Торонто, 1904. – С.227; *Савченко В.* Світлий пам'яті героя // Героїчний бій під Чорним Островом. – Торонто, 1961. – С.90; *Панченко І.* Харківський Слобідський кіш // Вісті комбатанта. – 1969. – Ч.2 (38). – С.35; ЦДАВО України. – Ф.4018. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.55 зв. – 56.
- ³³ *Антонов-Овсєнко В.* Записки о гражданской войне. – Т.4. – Москва, 1933. – С.37–48.
- ³⁴ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.2 а. – Арк.9; Спр.3. – Арк.6; Спр.19. – Арк.41 зв.; Ф.4018. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.55 зв. – 56; *Криловецький І.* Указ. праця. – С.227; *Савченко В.* Указ. праця. – С.90; *Панченко І.* Указ. праця. – С.35; *Антонов-Овсєнко В.* Указ. соч. – С.37–48.
- ³⁵ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.6.
- ³⁶ *Литвин М.* Українсько-польська війна 1918–1919 рр. – Л., 1998. – С.369.
- ³⁷ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.56–56 зв.
- ³⁸ Там само. – Арк.53–54.
- ³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.7. Наведені дані є результатами підрахунків генерала В.Зелінського, зроблених уже після залишення Бессарабії українськими військами. За даними ж генерала М.Капустянського, в південного угруповання армії УНР румуни відібрали 40 ешелонів із військовим майном – 80 гармат, близько 700 кулеметів, 15 тис. рушниць, 7 млн рушничних набоїв, 34 тис. гарматних снарядів, 2,5 тис. ручних гранат (див.: *Капустянський М.* Похід українських армій на Київ – Одесу в 1919 році (короткий воєнно-історичний огляд). – Кн.1 (ч.І і ІІ). – Мюнхен, 1946. – С.37). Наведені М.Капустянським цифри повторюють у своїх працях більшовицький військовий діяч В.Антонов-Овсєнко (див.: *Антонов-Овсєнко В.* Указ. соч. – Т.4. – С.287) та генерал армії УНР О.Удовиченко (див.: *Удовиченко О.* Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських збройних сил 1917–1921. – К., 1995. – С.60) з тією лише різницею, що в останнього йдеться вже про 140 ешелонів. На нашу думку, саме звіт В.Зелінського дає змогу встановити справжні розміри втрат українського військового майна, захопленого румунами у квітні 1919 р.
- ⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.10 зв. – 11.
- ⁴¹ *Литвин М.* Указ. праця. – С.369.
- ⁴² ЦДАВО України. – Ф.4018. – Оп.1. – Спр.47. – Арк.56 зв.; Ф.1078. – Оп.1. – Спр.54. – Арк.143–144, 149.
- ⁴³ Centralne Archiwum Wojskowe (Warszawa; далі – CAW). – І. 380. 2. 93. – *Кедровський В.* 1917 рік. – Вінніпег, 1967. – С.15.
- ⁴⁴ *Косенко І.* Подільський наступ року 1919 (Сторінка із спогадів) // Тризуб. – 1935. – Ч.21/22 (475/476). – С.16.
- ⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.54. – Арк.144.
- ⁴⁶ ЦДІАЛ України. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.9 зв.
- ⁴⁷ CAW. – І. 380. 2. 93; *Кедровський В.* 1917 рік. – С.16.
- ⁴⁸ ЦДІАЛ України. – Ф.581. – Оп.1. – Спр.33. – Арк.9.
- ⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.58.
- ⁵⁰ *Шанковський Л.* Українська галицька армія. Воєнно-історична студія. – Л., 1999. – С.152; *Литвин М.* Указ. праця. – С.370.
- ⁵¹ *Hupert W.* Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołyń w roku 1919. – Lwów; Warszawa, 1928. – S.87, 90–95.
- ⁵² *Прокопович Є.* Указ. праця. – С.23.
- ⁵³ *Антончук Д.* Вапнярська республіка // За державність. – 1939. – 36.9. – С.163.
- ⁵⁴ ЦДАВО України. – Ф.1078. – Оп.1. – Спр.48. – Арк.417.
- ⁵⁵ Там само. – Ф.2249. – Оп.1. – Спр.19. – Арк.59.
- ⁵⁶ Петлюра Симон. Статті, листи, документи. – Т.ІІ. – Нью-Йорк, 1979. – С.355.
- ⁵⁷ *Прокопович Є.* Указ. праця. – С.24–25.
- ⁵⁸ ЦДАВО України. – Ф.3696. – Оп.1. – Спр.167. – Арк.10.
- ⁵⁹ *Удовиченко О.* Третя Залізна дивізія. Матеріали до історії війська Української Народної Республіки. – Т.І: Рік 1919. – Нью-Йорк, 1971. – С.103.
- ⁶⁰ Румунські гості в Кам'янці // Український козак. – 1919. – 10 серпня. – Ч.27. – С.2.
- ⁶¹ ЦДАВО України. – Ф.1075. – Оп.2. – Спр.270. – Арк.22–24 зв.

⁶² Денник Начальної команди Української галицької армії. – Нью-Йорк, 1974. – С.268–269.

⁶³ Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.7027. – Оп.1. – Д.2. – Л.10–11.

⁶⁴ *Brinkley G.* The Volunteer Army and the Allied Intervention in South Russia 1917–1921. – Notre Dame, 1966. – P.210; *Процик А.* Російський націоналізм і Україна в добу революції і громадянської війни // Проблеми вивчення історії української революції 1917–1921 рр. – К., 2002. – С.41.

⁶⁵ Columbia University, New York. – Rare Book and Manuscript Library. – Archive of Russian and Eastern European History and Culture. – Bakhmeteff Archive. – Denikin's papers. – Письмо Ф.Родичева Национальному центру 18 сентября 1919 г. – Р.1.

⁶⁶ Российский государственный военный архив (далі – РГВА). – Ф.39540. – Оп.1. – Д.154. – Л.18.

⁶⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.123. – Арк.75; Спр.122. – Арк.12, 19 зв.

⁶⁸ Див.: *Ковальчук М.* Невідома війна 1919 року. Українсько-білогвардійське збройне протистояння. – К., 2006. – С.182.

⁶⁹ Денник Начальної команди Української галицької армії. – С.269.

⁷⁰ ГАРФ. – Ф.446. – Оп.2. – Д.45. – Л.140.

⁷¹ Библиотека-фонд «Русское зарубежье» (Москва). – Ф.1. – Оп.1. – Ед.хр. Е-147. – Л.101.

⁷² Там же. – Л.106. Див. також: РГВА. – Ф.39666. – Оп.1. – Д.40. – Л.178; Д.41. – Л.55; ГАРФ. – Ф.446. – Оп.2. – Д.45. – Л.233.

On the base of the archival documents and memoirs of contemporaries the author investigates the relations between Rumania and Ukrainian People's Republic in 1919 and the attempts of the Ukrainian-Rumanian military collaboration, analyses treatment of Rumanian state leaders for «Ukrainian question».